

Marokkó útja a függetlenségtől a francia protektorátusig (1840–1912)

— *Morocco on his Way from Independence to French Protectorate* —

Abstract

The present-day territory of Morocco was inhabited already from the Bronze Age; later Phoenician and Roman settlements were established here. The Muslim era began in 681 A.D. when Uqbaibn Nafi's conquest reached the coastline of the Atlantic Ocean. The favourite daughter of the Prophet, Fatima travelled to North Africa and her son, Idris I founded a new dynasty which was the starting point in the history of the State of Morocco. Later, in the second part of the 19th century European powers (France, England, Spain, and Italy) influenced the country, but the most important of its trade partners was England. In 1911 France took over the country after an agreement in which France relinquished some of its territories in Congo to Germany in exchange for Morocco. One year later the Treaty of Fez deprived Morocco of its independence and territorial unity, as it divided the country into three different parts controlled by different nations (a French, a Spanish and an international zone), but the French authority was predominant. The present study gives a detailed analysis of the protectorate's institutions, the principal offices and the international relations of Morocco, especially with France.

A nagyhatalmak vetélkedése Marokkó megszerzéséért

Marokkó területe már a bronzkortól lakott. A Kr. e. 8. századtól található forrásokat, először föníciai kereskedő telepekről, majd római provinciákról. A muszlim idők 681-ben kezdődtek, amikor Ukba ibn Nafi¹ elérte az Atlanti-óceánt. A próféta kedvenc lánya, Fatima is Észak-Afrikába utazott és fia dinasztiát alapított Fezben I. Idrisz néven, ezért a marokkói uralkodócsalád Mohamed prófétától származtatja magát, és ettől az eseménytől fogva beszélhetünk önálló marokkói államról.

Sokan a legnyugatibb arab államnak tekintik: „al-Magrib al-Aksza”. Ez nemcsak a földrajzi elhelyezkedésére utal. A marokkóiak mindig nyitott szemmel figyelték a nagyvilág eseményeit. Erre egyik legjobb példa, hogy Marokkó volt az első ország, amely elismerte az Amerikai Egyesült Államok függetlenségét 1777-ben. A 19. század második felében Marokkó történetében új fejezet kezdődött. Az ország, amely évszázadok óta büszkén őrizte függetlenségét, jól láthatóan az európai nagyhatalmak befolyása alá került.

¹ Ukba ibn Nafi (622–683) Muávija Omajjád kalifa hadvezére. 670-ben kinevezték a muszlim csapatok élére, hogy védelmezze az iszlámot és gyarapítsa az iszlám földjét.

1844 és 1870 között több francia katonai behatolás is történt Marokkó területére. Miután Abder-Rahmán seregét legyőzték az isly-i csatában, bombázták Tangert és elfoglalták Mogador szigetét, a szultán 1844. szeptember 10-én a tangeri egyezményben lemondott Abdel-Káder² további támogatásáról, majd 1845 májusában elfogadtattak vele egy határszerződést, amelyben pontatlanul határozták meg a marokkói–algériai határvonalat. Arra hivatkoztak, hogy a Szaharában nincs konkrét határ, mivel a terület nem áll művelés alatt, így egyfajta „senki földjeként” értelmezhető.³ Franciaország így nyitva hagyta a határkérdést, hogy lehetőséget biztosítson egy későbbi beavatkozásra.

Anglia is próbált befolyást szerezni Marokkóban. Az 1856. december 9-én kötött szerződés kimondta, hogy Anglia szabadon kereskedhet az országban. Csak a fegyverbehozatal és a gabonaexport maradt szultáni monopólium.⁴

Ezek a szerződések még nem keltettek nagy visszhangot a marokkói nép körében. Igazi fordulópontnak az 1859–1860-as spanyol–marokkói háború tekinthető.⁵ A spanyol gyarmatosítás a *reconquista* folytatásaként Marokkóban kezdődött. Az 1415-ben elfoglalt Ceuta és az 1491-ben elfoglalt Melilla mind a mai napig Spanyolországhoz tartoznak. Az ezt követő évszázadokban az ibériai uralkodók figyelmét és erejét lekötötte az újonnan felfedezett Amerika gyarmatosítása. Az 1898-as párizsi békét követően – amikor a spanyol korona elvesztette utolsó jelentős gyarmatait, Kubát, Puerto Ricót és a Fülöp-szigeteket – kezdett újra Észak-Afrika felé fordulni. Ettől az időszaktól kezdve Marokkó egyre jelentősebb szerepet játszott Spanyolország diplomáciai tevékenységében.

1859-ben Ceutából és Melillából kiindulva Spanyolország hadjáratot indított a belső területek megszerzéséért.⁶ A két évig tartó háború folyamán az 50 000 fős hadsereg megszállta Tetuánt. A háborút lezáró békeszerződés 9. cikkelyében a marokkói uralkodót háborús elégtétel fizetésére kötelezték. Pontosán meghatározták az összeget és a fizetés módját. A szultán négy részletben volt köteles kifizetni a kártérítést, a szerződésben meghatározott határidők betartásával (1860. július 1., augusztus 29., október 29., december 28.).⁷ Az uralkodó végül csak angol

² Abdel-Káder (1807–1883) algériai arab emír. Algéria francia megszállása, 1830 után ő lett a fellázadt törzsek vezetője. Több hadisikert is elért, ezért a franciák 1837-ben békét kötöttek vele. A fegyverszünetet kihasználva államot alapított, hatalma az ország közel kétharmadára terjedt ki. 1847-ben a francia túlértő előtt letette a fegyvert.

³ „Ne sera pas désigné par des pierres.” (1. cikkely); „Dans le Sahara, il n’y a pas de limite territoriale à établir entre les deux pays puisque la terre ne se laboure pas...” (4. cikkely) Az 1845-ös marokkói–algériai szerződés szövegéből. Idézi: AYACHE 1956. 50.

⁴ J. NAGY LÁSZLÓ 1995. 18.

⁵ Friedrich Engelsnek 1960. január–március között három cikke is megjelent a New York Daily Tribune című napilapban az 1859–1860-as spanyol–marokkói háborúval kapcsolatban. Részletesen, szinte napi lebontásban tárgyalja az eseményeket. Keményen bírálja a spanyol katonai vezetést. Elismeri, hogy a helyi „mór” erők rendkívül jól harcolnak, később azonban őket is erősen kritizálja. Helytállásukat – az algériaiak franciákkal szembeni kiállásával összehasonlítva – gyengének tartja. Többször is utal csapataik irreguláris mivoltára. Úgy véli, a spanyolok nem megfelelően használják fel erejüket és bármennyire is szeretnék a helyi harcosok helyismeretére fogni veszteségeiket, valójában csak a rossz taktikázásnak köszönhetik azokat. Többször összehasonlítja az eseményeket a franciák algériai megjelenésével és kiemeli a franciák hozzáértését és rátermettségét a spanyolokkal szemben. In *Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 1965. 534–537., 538–542., 547–551.

⁶ J. NAGY LÁSZLÓ 1985. 61–68.

⁷ Art. 9. Tratado de Paz, entre España y Marruecos presentado anteayer en las Córtes por el gobierno de S. M. In DON RAFAEL DEL CASTILLON 1859. 539.

banki kölcsönökből tudott fizetni.⁸ Ez hatalmas teher volt az egész társadalom számára. Emelnie kellett az adókat, sőt új adókat vetett ki, hogy fizetni tudja a magas kamatokkal terhelt hitelt. Az országban általánossá vált az elégedetlenség.⁹

Az európai kapitalista államok külpolitikáját 1840 és 1880 között elsősorban az a törekvés jellemezte, hogy új piacokat nyissanak termékeiknek. Minél fejlettebb egy országban a kapitalizmus, minél több gyár létesül, annál égetőbbé válik a nyersanyag-utánpótlás kérdése. A konkurenciaharc és a nyersanyagforrásokért folytatott küzdelem felerősítette a gyarmatok szerzéséért folyó vetélkedéseket.

A gazdasági érdekek mellett meg kell említeni a stratégiai okokat és az anyaország társadalmi, szociális, politikai helyzetéből eredő ösztönző tényezőket. Megfigyelhető, hogy a belső feszültségeket igyekeztek kifelé irányítani. 1852-ben ugyan még Angliában sokan „nyakukba akasztott malomköveknek”¹⁰ tartották a gyarmatokat, mondván, túl költséges a megtartásuk, azonban az 1890-es évekre egészen más vélekedés alakult ki. Egyre inkább elterjedtek a „fehér faj” felsőbbrendűségéről szóló nézetek. Így az anyaország társadalmának egyre nagyobb rétegét tették érdekeltté a gyarmatosításban. 1870 után az egyes hatalmak gyarmatbirodalmának kialakítása három módon történhetett. Akiknek már voltak gyarmataik, igyekeztek korszerűsíteni azokat, hogy megfeleljenek az új kihívásoknak. Ezenfelül a világ még szabadon lévő területeit elosztották egymás között igazodva a fennálló erőviszonyokhoz. A politikailag független, de gazdaságilag gyenge, társadalmilag elmaradott országokat igyekeztek a felügyeletük alá vonni diplomáciai, fegyveres vagy gazdasági eszközökkel.¹¹

Ez utóbbi valósult meg Marokkóban. A katonai beavatkozásokat követően egyre több, számára előnytelen kereskedelmi szerződés született. Nem csak kikötők nyíltak meg a külföldi kereskedők előtt, de túlzott engedményeket is kaptak. Mentességet kaptak minden adó és illeték fizetése alól. Az is komoly problémákat okozott, hogy egyes helyi lakosokat is bevontak bizonyos kedvezményekbe. 1863. augusztus 17-én létrejött egy francia–marokkói megállapodás, amely kimondta, hogy a konzulátusi alkalmazottak, megbízottak, helyi kereskedő házak ügynökei, mezőgazdasági üzlettársak is részesülnek adómentességben és konzulátusi védelemben. Két nappal később több nagyhatalom is csatlakozott ehhez a megállapodáshoz (Szardínia, Nagy-Britannia, Egyesült Államok). Ez marokkói oldalról azt jelentette, hogy egyes helyi lakosok kivonhatták magukat saját hazájuk törvénykezése alól. Ez komoly visszaélésekre adott módot. Az új uralkodó, Muláj Hasszán (1876–1894), látva a negatív következményeket, megpróbálta eltörölni ezt az intézkedést. Ebben a szellemben hívta össze a madridi konferenciát 1880-ban, de nem tudta érvényesíteni akaratát. A jelenlévő tizenkét állam (Franciaország, Németország, Osztrák–Magyar Monarchia, Belgium, Dánia, Spanyolország, Anglia, Olaszország, Hollandia, Portugália, Svédország és az Egyesült Államok) még jobban megerősítette jogait Marokkóban. Azt ugyan szerződésbe foglalták, hogy a külföldieknek is kell adót fizetniük (*tertib*),¹² de a valóságban erre nem került sor.

Az uralkodó jól látta, milyen veszélyt jelentenek a külföldi érdekek az országa számára, ezért komoly reformokat kezdeményezett. Fejlesztette a hadsereget, hogy elég erős legyen a katonai ellenálláshoz. Ehhez külföldi segítségre volt szüksége, azonban nem akart egyetlen hatalom

⁸ ALBERT AYACHE 1956. 50.

⁹ J. NAGY LÁSZLÓ 1995. 18–19.

¹⁰ Disraeli angol író és politikus mondta 1852-ben. SALGÓ LÁSZLÓ 1977. 48.

¹¹ SALGÓ 1980. Kossuth Könyvkiadó. 46–47.

¹² „Ezen adó természetét, fizetési módját, határidejét és összegét egy, a jelenlévő államok és Ő Szultáni Felsége között létrejövő speciális rendelet határozza majd meg.” AYACHE 1956. 52.

túlzott befolyása alá sem kerülni, ezért francia, angol, német, spanyol és olasz szakembereket is hívott az országba. Velük együttműködve alapított egy fegyvergyárat 1888-ban. Felismerte, hogy országának szüksége van képzett szakemberekre, ezért fiatalokat küldött Európába, hogy elsajátítsák a modern technológiákat, és alapított egy mérnöki iskolát is.

1875 és 1905 között az európaiak száma megháromszorozódott a kikötővárosokban (500-ról 1500-ra emelkedett). Az ország kereskedelmi mérlege fél évszázad alatt az ötszörösére nőtt. 1848-ban 15 millió francia frankról beszélhetünk, 1900-ra ez a szám 85 millióra nőtt. A kereskedelem főként tengeri úton zajlott. Nyolc kikötőbe érkeztek hajók. A század végére Casablanca – ahol a külfölddel való kereskedelem egynegyede zajlott – lett a legfontosabb.

Összességében elmondhatjuk, hogy az eddig tárgyalt korszakban a legfőbb külkereskedelmi partner Anglia volt,¹³ főleg a gyapjú- és teakereskedelemben dominált. Franciaország (Algériával együtt) a második helyet foglalta el.¹⁴ Vásárolt gabonát, jószágot és eladott selymet, gyertyát, vegyszerárut, de főként a cukor- és gyapjúpiacon volt jelen. Az exportált marokkói gyapjú 45%-át Franciaország vásárolta fel. Bár egyértelműen ők álltak az első helyeken, de számolniuk kellett az egyre erősödő német konkurenciával is.¹⁵ A német tőke megjelenésével kiéleződött a küzdelem a Marokkó feletti befolyásért. 1889-ben még csak hat német kereskedőtársaságról, 1904-ben azonban már 34-ről beszélhetünk. Ugyanebben az időben 2,4-ről 14,3%-ra nőtt a részesedése a külkereskedelmi forgalomból.¹⁶ Németország gabonát és az exportált gyapjú egyharmadát vásárolta fel. Cukrot és mindenekelőtt vasárut adott el, így felzárkózott a harmadik helyre.

A függetlenség elvesztése

Marokkó tudta a Magreb-országok közül a legtovább megőrizni függetlenségét,¹⁷ de több nagyhatalom is szemet vetett rá. Franciaország az algériai szomszédságra, Spanyolország a történelmi jogaira hivatkozott. Anglia is 1880 óta nyíltan törekedett minél nagyobb befolyást szerezni a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. Németországban pedig a sajtó a Marokkóban rejlő lehetőségekről, gazdagságról áradozott és az egyértelmű német szándékról, hogy kivegyék a részüket a vele folytatott kereskedelemről.

A századforduló után felgyorsultak az események. Tanúi lehetünk, hogy Marokkó alig több mint tíz év alatt hogyan került teljesen Franciaország befolyása alá. Az események két szintéren zajlottak. Egyrésztől több titkos megállapodás is született az európai nagyhatalmak között, mintegy újra felosztva a gyarmatokat. Másrésztől Marokkón belül jól végigkövethető az, ami Tunéziában is történt 1875 és 1881 között. A recept egyszerű: hatalmas adósságokba hajszolni az országot, hogy az uralkodó kénytelen legyen külföldi kölcsönökhöz folyamodni és olyan népszerűtlen intézkedéseket bevezetni, amelyek a lakosság lehetőleg minél szélesebb rétegét érintik, így biztos az elégedetlenség és a lázongás. Mikor már teljes a káosz, egy erős külföldi hatalom – Marokkó esetében Franciaország – segítő kezét nyújtva beavatkozik. Intézkedéseit úgy tünteti fel, mint a helyi lakosság érdekében feltétlenül szükséges lépéseket.

¹³ 1900: importált 22 millió frank értéket és exportált 12 millió 700 ezer frank értéket. Uo. 53.

¹⁴ 1900: importált 10 millió 400 frank értéket, exportált 9 millió frank értéket. Uo.

¹⁵ Uo. 54.

¹⁶ J. NAGY LÁSZLÓ 1995. 20.

¹⁷ Algériát 1830-ban megtámadták a franciák, és a Második Köztársaság 1848-as alkotmányában Franciaország három tengerentúli megyéjének nyilvánították. Tunézia pedig 1881-ben aláírt bardói egyezmény után francia protektorátussá vált.

Franciaországban egy pénz- és üzletemberekből álló befolyásos társaság – amelynek tagjai főleg kereskedők, nagy hajózási társaságok vezetői és politikusok – határozottan követelte Marokkó megszerzését. Vezetőjük, Eugène Étienne 1898-ban egyértelműen kijelenti a *Gyarmati és Diplomáciai Kérdések* elnevezésű folyóirat decemberi számában, hogy Marokkót „tunéziálni” kell, akár erőszak árán is. Azt írja, hogy „Franciaországnak minden más hatalommal szemben magasabb rendű jogai és kötelességei vannak Marokkóban. Elsősorban Algéria miatt. Algéria vezetett bennünket Tunéziába. Neki kell – kétségtelenül nehezebben – elvezetni bennünket Marokkóba is.”¹⁸ Franciaország jól helyezkedett, úgy tűnt, mindent hajlandó bevetni, hogy megszerezze a Marokkó feletti hatalmat. Az 1904. április 8-án létrejött megállapodásban Nagy-Britannia szabad kezet adott Franciaországnak Marokkóban, ha cserébe lemond egyiptomi érdekeiről. „Öfelsége kormánya elismeri, hogy Franciaország feladata a vele szomszédos Marokkó nyugalmanak őrzése és a segítségnyújtás minden adminisztratív, gazdasági és pénzügyi reformban, amire csak az országnak szüksége van.”¹⁹

Párizs még ugyanebben az évben Olaszországnak ígérte a tripoli vilajetet – ami ekkor még az Oszmán Birodalom része –, az olaszok pedig cserében elismerték a franciák jogait Marokkóban.²⁰ A spanyolokkal pedig egyszerűen felosztották egymás közt az országot. Északon spanyol, délen pedig francia érdekszféra kialakítását tervezték. Ezt már Németország sem nézhette tétlenül. Vilmos császár 1905 márciusában maga utazott Tangerbe, hogy megakadályozza a francia tervek megvalósulását.²¹

1906. január 15-én a Gibraltár melletti Algeciras városában konferenciára került sor, mely három hónapig tartott 13 ország részvételével. A marokkóiak számítottak Németország támogatására, hiszen a németek érdeke az volt, hogy továbbra is szabadon kereskedhessenek Marokkóval, de Németország háttérbe szorult a konferencián. Be kellett érnie annyival, hogy a szerződés kimondta minden aláíró hatalom gazdasági egyenlőségét. A konferencia elismerte Franciaország és Spanyolország különleges jogait Marokkóban. Megállapodtak marokkói nemzeti bank létrehozásáról a Banque de Paris felügyelete alatt. A kikötők szabad kikötők lettek és francia, spanyol irányítás alatt álló rendőri szervek alakultak.

A marokkói nép sértve érezte magát. Az uralkodójukat azzal vádolták, hogy eladta hazáját a külföldieknek, a francia adósságellenőrző ügynökök jelenléte és az algecirasi szerződés aláírása csak növelte felháborodásukat. Ebben a feszült légkörben került sor egy francia származású orvos (Mauchamp) meggyilkolására 1907 márciusában. Ez szolgáltatta az ürügyet Udzsda elfoglalásához. Az európaiak védelmére hivatkozva a franciák megszállták Kelet-Marokkót. Ugyanez év júliusában egy francia vállalat megkapta a casablancai kikötő építési jogát. A saujai törzsek követséget küldtek a város vezetőjéhez, hogy állítsák le a munkálatokat. Mivel a kérés nem talált meghallgatásra, július 30-án kilenc európai munkást megöltek. Ezt követően a franciák augusztus 5-én megszállták a kikötőt és környékét. Ez hatalmas felháborodást váltott ki a lakosság körében és törzsi felkelés vette kezdetét. Abdel-Aziz szultánt árulónak kiáltották ki, és megfosztották trónjától. Helyére fivérért, Muláj Hafidot választották, akit a nép nagy lelkesedéssel fogadott, mint a nemzeti függetlenség bajnokát, ugyanis korábban nyíltan bírálta elődje politikáját. De hamar jött a csalódás. Az algecirasi szerződést nem törölték el, és a külföldieknek sem kellett elhagyniuk az országot.

¹⁸ J. NAGY LÁSZLÓ 1995. 20.

¹⁹ Idézi: AYACHE 1956. 62–63.

²⁰ BENKE 1997. 960.

²¹ AYACHE 1982. 53.

Az uralkodót kényszerítették, hogy kölcsönt vegyen fel francia bankoktól és ebből fedezze Abdel-Aziz tartozásait, a teljesített vagy még folyamatban lévő közmunkákat, a Larás kikötő tervbe vett munkálatait és az augusztus 5-i partraszállás során áldozatul esett franciák családjának a kártérítést. Ezeken felül még vállalnia kellett 70 millió frank fizetését a franciáknak, 65 milliót pedig a spanyoloknak, hogy abból fedezzék a katonai beavatkozás költségeit. A népi elégedetlenségi hullám most Muláj Hafid ellen fordult. A fellázadt törzsek Fez városát támadták. Az uralkodó nem tudta felvenni velük a harcot. Nem látva más megoldást, a franciákat hívta segítségül. A Moinier tábornok vezette hadoszlop fel is szabadította a várost.

A spanyolok sem tétlenkedtek. Az anyaországban uralkodó háborúellenes közhangulat – amely később súlyos belpolitikai válságba torkollott (Semana Trágica)²² – ellenére felderítő hadihajókat küldtek, hogy elfoglalják Larást és el-Kszart.

Ezt követően a német kormány érvénytelennek minősítette az algecirasi szerződést és *Párduc* nevű cirkálója 1911. július 1-jén lehorgonyzott Agadir partjainál. Agadir egy kis, szinte jelentéktelen kikötő volt az Atlanti-óceán partján, de ezzel az eseménnyel bevonult a történelembe. Ez a váratlan húzás hatalmas visszhangot keltett egész Európában. A hamarosan csak „párducgrásként” emlegetett német intervenció ürügyeként – a június 30-án megfogalmazott hivatalos közleményben – a német kormányhoz intézett, Dél-Marokkóban alapított német vállalatok élet- és vagyonbiztonsági kérelmét nevezték meg. Kiderlen-Waechter, az akkori német külügyminiszter később azt állította, hogy nem akart állandó német jelenlétet Agadirban, csak tárgyalásra akarta bírni a franciákat. Azonban súlyos, három hónapos diplomáciai krízis bontakozott ki. Háborús hírek terjedtek, egész Európa figyelt. Több helyen mozgósítások is történtek.²³ Végül a válság az 1911. november 4-i egyezmény aláírásával csillapodott, és a világot végül megrengető háború még váratott magára. Németország elismerte a Marokkó feletti francia uralmat. Cserébe Franciaország átengedte Kongó egy részét (275 ezer km²-t) a németeknek.²⁴ Így végül Franciaország került ki győztesen a Marokkó felügyeletéért vívott harcokból.

A fezi szerződés

1912. március 30-án megszületett a fezi egyezmény, amit Franciaországban a parlament július 1-jén fogadott el 460 igen és 79 nem szavazattal. Ekkor nem csak függetlenségét veszítette el Marokkó, hanem területi egységét is. A szerződésbe belefoglalták, hogy a francia kormány a későbbiekben egyeztetni fog Spanyolországgal „azokról az érdekekről, amelyek a spanyol kormány földrajzi helyzetéből és a marokkói partokon lévő területi érdekeltségeiből erednek”.²⁵ Erre már novemberben sor is került. Megszületett a spanyol–francia szerződés (1912. november 27.), melynek értelmében Marokkót három részre osztották.²⁶ Létrejött egy spanyol és egy francia zóna, Tanger pedig nemzetközi felügyelet alá került.

²² A *Semana Trágica* a barcelonai munkások általános sztrájkjából kirobbanó fegyveres felkelés, melynek egyik nyitó eseménye a Marokkóba vezényelt katonák 1909. július 26-i parancsmegtagadása volt. A barikádharok és az összecsapások egy hétig tartottak. J. NAGY LÁSZLÓ 1985. 63.

²³ BARRACLOUGH 1988. 7–12.

²⁴ AYACHE 1956. 69.

²⁵ A fezi egyezmény 1. cikkelyéből. J. NAGY 1996. 94.

²⁶ *Convenio fijando la respectiva situación de España y Francia en Marruecos* (Firmado en Madrid el 27 de noviembre de 1912). HERRERA – GARCÍA FIGUERAS 1930. 47–56.

A fezi egyezmény formálisan a Francia Köztársaság és sarífi Ófelsége kormánya között jött létre, de nem nehéz belátni, hogy valójában egyoldalú szerződésről van szó, amelyben a Párizs kifejezésre juttatta jogait Marokkóban. Már az első cikkelyben megjelent, hogy csak olyan adminisztrációs, igazságszolgáltatási, oktatási, pénzügyi és katonai reformok valósulhatnak meg, „amelyeket a francia kormány hasznosnak ítél”.²⁷ Ezzel a kikötéssel bármilyen reformjavaslatot megvétózhatott minden különösebb indoklás nélkül. Egy olyan új rendszer kiépítését ígerte, amelyben biztosított a helyi lakosság vallásának, hagyományainak tisztelete. A szultánt megahagyták pozíciójában és biztosították tiszteletének, presztízisének védelmét. Itt tulajdonképpen a protektorátus intézményének néhány alapvető jellemzőjét láthatjuk.

Az első kinevezett marokkói főrezidens, Hubert Lyautey írja egy 1920. november 18-án kelt körlevelében: „A protektorátus koncepciója egy olyan országé, amely megőrzi saját intézményeit, saját magát kormányozza, igazgatja saját szervezeteivel egy európai hatalom egyszerű ellenőrzése alatt. Ez az európai hatalom tartja kézben a külkapcsolatokat, a pénzügyeket, a hadsereg irányítását és megszabja a gazdasági fejlődést. Az a formula, amely uralja és jellemzi ezt a koncepciót: *ellenőrzés szemben a direkt irányítással*.”²⁸ (Kiemelés az eredetiben – K.M.) Franciaországnak be kellett látnia, hogy egy algériai típusú gyarmatosítást már nem lehet véghezvinni. A direkt irányítás belső ellenálláshoz vezetett volna. Katonai erővel fenntartani a rendet pedig hatalmas költségekkel jár. Ezért megpróbálták a függetlenség látszatát keltetni. Ebben fontos szerepet szántak az uralkodónak.

Az uralkodó szerepe a protektorátus rendszerében

A szerződés kilenc cikkelyéből hét érintette az uralkodó szerepét az új rendszerben. A francia kormány biztosította a szultánt az állandó védelemről. Személye és trónja sérthetetlen. Ez vonatkozott örökösire is (3. cikkely). Kijelentették, hogy minden rendelkezést Ő fog meghozni a francia kormány javaslatára (4. cikkely). A francia kormány és Ófelsége, sőt külföldi államok és Ófelsége között is a francia kormány által kinevezett főrezidens lesz a közvetítő (5. cikkely). A 6. cikkelyben Ófelsége „kötelezi magát, hogy semmilyen külügyi jellegű akciót nem hajt végre a francia kormány beleegyezése nélkül”. Végül a 8. cikkelyben „Ófelsége beleegyezik, hogy a jövőben sem direkt, sem indirekt módon, sem állami, sem privát hiteltől nem köt szerződést és nem támogat semmilyen koncepciót a francia kormány jóváhagyása nélkül”. Ezenfelül francia katonai megszállásról is döntöttek, amely „szükséges” a rend és a kereskedelem biztonságának fenntartásához.

Ha ezeket a megkötéseket összeadjuk, kirajzolódik, hogy Marokkó uralkodójának csak bábszerepet szántak. Kivették a kezéből a külügyet, a pénzügyet és a katonai irányítást, egyetlen feladata a függetlenség illúziójának keltése volt. Maga Lyautey írja a fentebb már idézett körlevelében, hogy ugyan „nagy gonddal őrzik a szultán külsődleges előjogait, nagyon vigyáznak a vele kapcsolatos protokoll betartására és minden adminisztratív intézkedés a neve alatt fut, ő írja alá a *dahirokat* (rendeleteket). Azonban semmilyen tényleges hatalma nincs. Napi kapcsolatban van ugyan a sarífi tanácsadóval, de ez minden. Véleményét kikérni pusztán formalitás.”²⁹ Ezt az

²⁷ A fezi egyezmény 1. cikkelyéből. i. m.

²⁸ J. NAGY 1995. 26. Lásd még: *Politique du Protectorat*. 1920. november 18. In LYAUTEY L'AFRICAIN 1957. 28.

²⁹ *Politique du Protectorat*. i. m.

uralkodó, Muláj Hafid is tudta. Aláírta a szerződést, mert az adott helyzetben nem látott más választást. Hosszú egyezkedés után sor került lemondására is. Lyautey tudta, hogy nem számíthat az együttműködésre Muláj Hafiddal. Várható volt, hogy az uralkodó mindent megtesz, hogy hatalmát visszaszerezze, és hogy *dzsihadot* hirdessen az idegen behatolók ellen. Elképzelhetetlen volt, hogy az egyeduralkodáshoz szokott szultán együttműködjön a francia főrezidenssel. A szerződés másnapján ezt írta: „Vigyázzanak, uraim! Én egy olyan nép nevében beszélek, amely sosem volt gyarmat, sosem volt elnyomott, leigázott nép. Egy olyan birodalmat képviselek, amely évszázadok és generációk óta független birodalom.”³⁰ A szultán itt nemcsak a saját lázadásáról és nyugtalanságáról beszél, hanem az egész népről.

Az egyetlen megoldásnak Muláj Hafid eltávolítása tűnt. Hosszú egyezkedés után augusztus 12-én aláírtak egy megállapodást, melynek értelmében az uralkodó lemondott trónjáról egy jelentős összeg és franciaországi tartózkodás fejében. De távozása előtt mindent megtett, hogy az emberek tudomására hozza: lemondása nem volt önkéntes, hanem erős nyomás hatására cselekedett.³¹ Utódja Muláj Juszufllett.³² Marokkó uralkodója minden külsőséget megőrizhetett. Továbbra is rendelkezésére álltak a palotái, személyzete, őrsége (bár már francia tisztek irányítása alatt). Továbbra is ő volt az *imám* – a hívők vezetője – és a *kalifa*. Mivel Marokkóban abszolút monarchia volt, nem lehetett megtenni azt, hogy az uralkodót megfosszák hagyományos jogaitól. Viszont így, hogy a hatalom egy kézben összpontosult, elég volt az ő jogköreit, feladatait korlátozni, mert az egyet jelentett az egész ország kormányzásával.

„Amint a hír elterjedt, Fezben általános lett a döbbenet. A protektorátusi szerződésre úgy tekintettek, mint adásvételi szerződésre. Az egész város, a *surfáktól*³³ és *ulemáktól* kezdve az utolsó kereskedőig kárhoztatta ezt az ügyletet, amivel az imám – a hívők vezetője, akit négy évvel ezelőtt emeltek trónra, mint a *dzsihad* szultánját – eladott egy részt a keresztényeknek az iszlám földjéből.”³⁴ A csalódás általános volt, a marokkóiak érezték, hogy valami véget ért. Ennél a pontnál már teljesen egyértelmű volt, hogy elvesztették függetlenségüket és teljesen Franciaország felügyelete alá kerültek. Április 17-én felkelés robbant ki. A sarífi erők – a lakosság segítségével – rajtaütöttek a franciákon, civileken és katonákon. A gyarmatosítóknak azonban sikerült levernük a támadást.

A főrezidens kinevezése, jogkörei és első intézkedései

Az 1912. április 28-án kelt rendeletben kinevezték Hubert Lyautey-t a Francia Köztársaság marokkói főrezidensének. A június 11-i rendeletben meghatározták a jogkörét is. Az 1. cikkelyben kijelentik, hogy Marokkóban ő képviseli a Francia Köztársaságot a külügyminisztérium alá rendelve, és ő minden francia hatalom birtokosa az országban. Ebben a rendeletben is leszögezik – ahogy a fezi szerződés 5. cikkelyében –, hogy a főrezidens az egyetlen közvetítő a szultán és az

³⁰ AYACHE 1956. 72.

³¹ TEYSSIER 2004. 267–268.

³² *Bulletin Officiel du Gouvernement Chérifien et du Protectorat de la République Française au Maroc*. 1912. november 1. Az idézett hivatalos közlöny alapításáról a főrezidens, Lyautey rendelkezett 1912. szeptember 2-án. Célja ezzel az volt, hogy a lakosság értesülhessen a szultán kormányának döntéseiről, rendeleteiről és a Francia Köztársaság Marokkóval kapcsolatos törvényeiről, rendeleteiről.

³³ Surfa: spontán szerveződött vallási közösség.

³⁴ AYACHE 1956. 70.

idegen hatalmak között. Ő hagyja jóvá és hirdeti ki a köztársaság nevében a sarífi őfelsége által is elfogadott rendeleteket. Ő irányít minden adminisztrációs tevékenységet és ő a parancsnoka a földi és vízi katonai erőknek is. Köteles folyamatosan kapcsolatot tartani a külügyminisztérium közvetítőjén keresztül a Francia Köztársaság – az adott kérdésnek megfelelő – minisztereivel, felelőseivel.³⁵ A gyakorlatban volt egy általa kinevezett helyettese, aki távollétében intézte az ügyeket és egy főtitkára, aki az adminisztrációért volt felelős. A főrezidens közvetlen felügyelete alatt működtek a protektorátusi intézmények, amelyeknek a működését rendeletek szabályozták. Három ilyen intézmény volt: a sarífi ügyek igazgatósága, a belügyért felelős igazgatóság és a közbiztonságért felelős szerv. Az első intézmény feladata kettős volt. Egyrésztől a miniszterek ellenőrzése, másrésztől a sarífi kormány és a főrezidens emberei közötti kapcsolattartás. A belügyért felelős igazgatóság foglalkozott a belpolitika minden szintjével, felelt az adminisztráció működéséért és minden regionális hatalom ellenőrzéséért. A közbiztonságért felelős szerv a rendet biztosította. Feladatai között szerepelt az emberek és eszmék figyelése, a felforgató elemek és munkásmegmozdulások kontroll alatt tartása, bizonyítékok és vallomások begyűjtése.

Lyautey május 14-én megérkezett Casablancába, és sokkal rosszabb helyzetet talált a városban, mint amire számított. Alulbecsülte azt a hatást, amit hosszú évek nemzetközi nyomása és politikai megaláztatása okozott a marokkói népre. Az emberek fejében sok minden összezavarodott. A helyi viszonyok, az uralkodó szerepe a történetekben, a vallásos oldal, a törzsek vezetőinek lobbánékonyága és mindenekelőtt a félelem, hogy Marokkóban is bekövetkezik majd az a fajta gyarmatosítás, ami Algériában. A frissen kinevezett főrezidens elég nehéz helyzetben találta magát. Hamar be kellett látnia, hogy ebben a szituációban a szultán hadserege használhatatlan, s fel kell oszlatni. A várt erősítés pedig még nem érkezett meg. Május 25-én utazott a felkelésektől közvetlenül veszélyeztetett Fezbe, ahol a szultán – akkor még Muláj Hafid – ünnepélyes keretek között fogadta. Az uralkodó félve várta a találkozást Lyauteyvel, nem tudta, mire számíton. Még aznap este a várost újabb támadás érte. Hála a tűzértségnek és a Meknesz városából érkezett erősítésnek, sikerült visszaverni a támadást. Két nappal később éjszaka újabb támadásra került sor.

Lyauteynek nem kellett sok idő, hogy kezébe vegye az események irányítását. Sok éves katonai tapasztalata³⁶ nem ijesztette el a feladat elől. Egyik oldalon egy, a nép szemében hitelét veszített uralkodó állt, szemben a bővülő, helyi lakosságból álló motivált erőkkel, amelyek a fővárost veszélyeztették. Lyautey hamar felismerte, hogy nem elég erővel leverni a támadásokat, hanem az elégedetlenség okát kell mérsékelni. Adott egy függetlenségét frissen elvesztett ország, ahol a nép csalódott uralkodójában, a protektorátusi szerződés pedig egyet jelentett számukra Marokkó kiárusításával. Lyautey jól átlátta a helyzetet és eddigi gyarmati küldetései közben is (Madagaszkár, Orán, Tonkin) igyekezett figyelembe venni a helyi viszonyokat. Marokkóban sem volt ez másként. Véleménye szerint minél előbb restaurálni kell magát az államszervezetet, hogy az eseményeket törvényes és lehetőleg békés mederbe lehessen terelni. Az uralkodónak politikai és vallási hatalmat kell biztosítani, hogy visszanyerje népe bizalmát. Tiszteletben kell tartani a hagyományokat, hogy a változások minél kevésbé drasztikusan menjenek végbe. Marokkóban annyiban volt nehéz a helyzet, hogy nem csak meg kellett őrizni a meglévő kereteket, hanem újra kellett építeni a királyság intézményét. Ünnepélyes bevonulása után Fezben összeült a köztisztviselőkből álló helyi vezetőkkel és ulemákkal. Kezdetektől fogva igyekezett jó kapcsolatot kialakítani a megbecsült, vidéki főnökökkel is.

³⁵ *Bulletin Officiel*, 1912. november 1.: Décret fixant les attributions et les pouvoirs du Commissaire Résident Général.

³⁶ Szolgált Marokkó előtt Algériában, Indokínában és Madagaszkáron.

A helyzet végül június elejére rendeződött, mikor Gouraud ezredes vezetésével megérkezett az erősítés. Fontos momentum volt, mikor Gouraud győztes csapatai élén diadalmasan felvonult a főrezidens és a szultán előtt, így fejezve ki, hogy a szultán továbbra is jelen van a kormányzásban és ezután is valódi hatalommal bír.

Fezben stabilizálódott a helyzet, de Lyauteynek nem voltak meg a kellő eszközei, hogy befolyását a környező régiókra is kiterjessze. „A szent háború még a levegőben lóg” – írja egyik levelében.³⁷ Ütőkártyája az akkor szinte legendának számító Gouraud volt, aki példás lojalitásáról volt híres. Többször is kitüntette magát afrikai hadszíntereken (Mauritánia, Niger). Nem csak katonai vezetőként segítette a főrezidens munkáját, hanem politikai és pszichológiai manőverekben is jól együtt tudtak működni. Lyautey például ragaszkodott hozzá, hogy az ezredes jelen legyen csapataival az első francia nemzeti ünnepen (július 14.) Marokkóban.³⁸

A Marokkóval kapcsolatban felmerült viták Franciaországban: Jean Jaurès

Franciaországban sem helyeselte mindenki, ami Marokkóban történt. Sokan úgy érezték, túl sok pénz- és emberáldozatot követelt az országtól Marokkó megszerzése. Szindikátusok alakultak, a sajtóban is sokat foglalkoztak az ügygel, a parlamentben heves vitákra került sor. Egyik legjelentősebb szószólója az ellentábornak Jean Jaurès³⁹ volt. Egy 1904. november 20-án, a képviselőházban elmondott beszédében ő is elismeri, hogy Franciaországnak vannak elsőrangú érdekei, de szerinte ezeknek törvényes úton kell érvényt szerezni. A franciáknak jóindulatú üzlettársként kell feltüntetni magukat. A barátságos politika véleménye szerint közvetlenül elvezetne a törzsekhez, és nem kellene a hitelét veszített uralkodóra támaszkodni (Abdel-Aziz). Úgy gondolta – és ennek többször hangot is adott –, hogy nem magánvállalkozásoknak kellene pénzügyi segítséget nyújtani Marokkóban, hanem magának a francia államnak. Így sok visszaélés elkerülhető lenne, és az egész ügylet állami ellenőrzés alatt maradna, hiszen a magáncsoportosulásokra jellemző, hogy különféle kifogásokat keresnek a katonai beavatkozásra a minél nagyobb haszon érdekében. Beszéde végén arra szólította fel képviselőket, hogy szavazzanak meg egy költségvetést a békés behatolás érdekében. Véleménye szerint, ha az erőszakos utat választják, később jóval többet kell majd fizetniük.⁴⁰

1905 után egyre nagyobb figyelmet kapott Marokkó, az ellenállás egyre határozottabbá és kidolgozottabbá vált, főként miután a szocialista párt is komolyabban elkezdett foglalkozni a kérdéssel. Egyre nagyobb érdeklődés irányult Marokkó múltja, népe és intézményei felé. Jaurès egyre többször szólalt fel a parlamentben és 1904 áprilisában megalapította a *L'Humanité* című lapot, amelyben folyamatosan jelentek meg cikkei a marokkói kérdéssel kapcsolatban. A casablancai expedíció és Sauia elfoglalása után követelte a francia csapatok visszahívását: „Hagyják el a marokkói darázs-fészeket! Vonják vissza a csapatokat! Hagyják, hogy Marokkó maga döntsön sorsáról! Marokkóban van egy forrongó, független, zabolátlan és a régi történelméhez hű nép, aki egy nap fel fog kelni Önök ellen!”⁴¹

³⁷ „La guerre sainte reste dans l'air.” TEYSSIER 2004. 266.

³⁸ Uo.

³⁹ Jean Jaurès (1859–1914) francia szocialista politikus, történész és filozófus. 1902-ben létrehozta a francia szocialista pártot.

⁴⁰ JAURÈS 1973. 64–68.

⁴¹ AYACHE 1956. 71–72.

1912. június 28-án a fezi egyezmény ratifikálását követő vitában Jaurès kifejti, hogy ő és pártja miért szavaztak a szerződés ellen: „Először is kérdezem én önöktől: milyen jogaink vannak Marokkóban? Hol vannak a tituluszaink?” Azt mondják, hogy a rendet szándékoznak felállítani, de „uraim, kérem, hasonlítsák össze a generációkon keresztül teljes biztonságban élő államot azzal a biztonság nélküli állammal, ami egy elszigetelt, türelmetlen, toladó és brutális beavatkozás eredménye”. Mások azzal érvelnek, hogy ez a francia civilizációs küldetés része. „Ne mondják azt uraim, hogy előremozdítja a civilizációt, ha maguk ráteszik a kezüket Marokkóra egy brutális procedúra keretein belül. Ha a dolgok mélyére akarunk nézni, ott van egy marokkói kultúra, amely készen áll a szükséges változásokra, képes a forradalomra és a fejlődésre. Egy kultúra, amely egyszerre ősi és modern.”⁴²

Bár Franciaországban nem mindenki értett egyet a történetekkel, de azért elmondhatjuk, hogy sikerült megvalósítani a tervet. Marokkó francia protektorátussá vált. Ez több szempontból is előnyösnek bizonyult a franciák számára. Elsősorban gazdasági jelentősége miatt, mivel az anyaországnak sok nyersanyagra, élelmiszerre volt szüksége.

Azonban volt egy másik fontos szempont is. Marokkó és Tunézia megszerzésével mindkét oldalról sikerült biztosítani a legfontosabb gyarmatot, Algériát. Az első világháború kitörése még fontosabbá tette Marokkót a franciák számára. Lyautey tábornok így emlékszik egy 1920-ban írt levelében: „A hirtelen jött háború megsokszorozta a kapcsolódási pontokat. Marokkóiak ezrei mentek Franciaországba, Európába, de nem csak azért, hogy vált vállnak vetve harcoljanak a mi csapatainkkal együtt, hanem, hogy dolgozzanak a gyárakban, körülnézzenek a városainkban, és hogy megtanulják, olvassák, hallgassák a francia nyelvet. Majd új ideológiákkal átítatva térjenek vissza hazájukba.”⁴³

Ebből a rövid idézetből is jól látszik, hogy már az elején elindult egy folyamat, változás az emberekben. Új eszmék kezdtek terjedni köztük. Egyre jobban megismerték az európai ideológiákat. Lyautey is arról ír, hogy a marokkóiak egyre inkább ráébrednek az értékeikre és erejükre. Nem olyan tehetetlenek, ahogy sok francia gondolta. Érdeklődőek, nyitottak a világ történései felé. Formálódóban volt egy fiatal nemzedék, mely egyre jobban szeretett volna részesülni az oktatásból és részt venni az adminisztrációban. Lyautey úgy gondolta, ha a franciák nem hagyják őket érvényesülni, akkor előbb-utóbb keresni fogják a saját útjukat. Meg fogják találni a módját, hogy csoportosuljanak és hangot adjanak követeléseiknek.⁴⁴

Sokan kezdetben átmeneti formának tekintették a protektorátust, átmenet a teljes gyarmattá váláshoz. Valóban átmenet volt, de a függetlenség felé. Egyetlen nép sem veszi jó néven, ha gyámkodnak felette. A protektorátus kialakítását tekinthetjük egy folyamat részének. A régi típusú gyarmatosítás már nem volt fenntartható. A protektorátus eszköz volt arra, hogy még pár évtizedig életben tartsák a nagy gyarmatbirodalmakat. *

⁴² Uo. 72.

⁴³ LYAUTEY L'AFRICAIN 1957. 26.

⁴⁴ Uo. 29–30.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

- A fezi szerződés, 1912. In J. Nagy László (szerk.): *A Mediterráneum a XX. században*. Szeged, 1996. 94–95.
Bulletin Officiel. Protectorat de la République Française au Maroc (1912. novemberi és decemberi számai). http://www.sgg.gov.ma/historique_bo.aspx?id=982 Hozzáférés: 2010. 10. 05. 22: 50
- CASTILLON, DON RAFAEL DEL: *España y Marruecos, Historia de la Guerra de Africa*. Cádiz, 1859.
- HERRERA, CARLOS HERNÁNDEZ DE – GARCÍA FIGUERAS, TOMÁS: *Acción de España en Marreucos*. Documentos e índice alfabético de nombres propios. Madrid, 1930.
- LYAUTEY L'AFRICAIN. *Textes et lettres du maréchal Lyautey présentés par Pierre Lyautey*. 4. 1919–1929. Paris, 1957.
- JEAN JAURÈS: *Válogatott beszédek és írások*. Budapest, 1973, Kossuth Könyvkiadó.
- Karl Marx és Friedrich Engels művei*. 13. kötet: 1859–1860. Budapest, 1965.

Feldolgozások

- AYACHE, ALBERT: *Le Maroc*. Bilan d'un colonisation. Paris, 1956, Éditions Sociales.
- AYACHE, GERMAIN: *Les origines de la guerre du rif*. Rabat–Paris, 1982 Publication de la Sorbonne.
- BARRACLOUGH, GEOFFREY: *Agadirtól a háborúig*. Egy válság anatómiája. Budapest, 1988.
- BENKE JÓZSEF: *Arab országok története*. I–II. Budapest, 1997.
- HARSÁNYI IVÁN: Nemzet, nemzeti kisebbség, nemzettudat a 20. század eleji Spanyolországban. In Harsányi Iván: *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőjében*. Pécs, 2006.
- J. NAGY LÁSZLÓ – FERWAGNER PÉTER ÁKOS: *Az arab országok története*. Szeged, 2004.
- J. NAGY LÁSZLÓ: *A Maghreb országok felszabadulása (1919–1956)*. Szeged, 1995.
- J. NAGY LÁSZLÓ: Spanyolország és Marokkó. *Világtörténet*, 1985. 3. sz. 61–68.
- JULIEN, CHARLES-ANDRÉ: *Le Maroc face aux impérialismes 1415–1956*. 1977, Éditions J. A..
- SALGÓ LÁSZLÓ – BALOGH ANDRÁS: *A gyarmati rendszer története, 1870–1955*. Budapest, 1980.
- SALGÓ LÁSZLÓ: *Gyarmatpolitika Napóleontól De Gaulle-ig*. Budapest, 1977.
- TEYSSIER, ARNAUD: *Lyautey*. Le ciel et les sables sont grands. Perrin, 2004.

A tevehajcsár és a cigarettaszünet

❖ Fotó: Karancsi Zoltán